

Софія Тычына,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай філалогіі
і сусветнай літаратуры Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў
Мінск, Беларусь

Асаблівасці спалучэння рыс розных плыняў у творчасці Янкі Купалы

Сусветны літаратурны працэс першай паловы XX ст. вызначыўся разнастайнымі мастацкімі эксперыментамі, якія тычыліся як формы, вобразаў, так і зместу твораў. У гэты час ўзніклі шматлікія мастацкія плыні, якія суіснавалі, узаемаўзбагачаліся і дапамагалі аўтару намацаць свой ўласны творчы шлях. Яскравыя прыклады спалучэння рыс розных мастацкіх плыняў ў беларускай літаратуры можна назіраць у творчасці пісьменнікаў пачатку XX ст.: Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, З. Бядулі, М. Гарэцкага і інш.

У мастацкіх тэкстах Я. Купалы беларускія даследчыкі адзначалі рысы рамантызму, рэалізму і сімвалізму. Найбольш увагі літаратуразнаўцы ўдзялялі праявам рамантызму ў тэкстах беларускага класіка, пра што сведчыць і артыкул “Романтызм творчасці Янкі Купалы” ў энцыклапедычным даведніку 1986 года, у той час як іншым плыням асобнага месца ў манументальнай працы не знайшлося. Тым не менш у тым жа артыкуле гутарка ідзе і пра рэалізм, які ў творчасці Я. Купалы цесна знітаваны з рамантызмам: “У К. амаль няма вобразаў, створаных чыста рэаліст. сродкамі тыпізацыі: адметны, вельмі своеасаблівы купалаўскі рэалізм амаль заўсёды ідзе побач з рамантызмам, з “матэрыялізацыяй” суб’ектыўнага пачатку, які не можа знайсці апоры ў тыповасці характараў і абставін” [6, с. 524]. Сімвалізм як блізкі паэту напрамак не згадваецца ў даведніку наогул (у артыкуле “Сімвал у творчасці Янкі Купалы” У. Конан адзначае, што сімволіка беларускага аўтара арганічна спалучае рэалістычныя і рамантычныя пачаткі [3, с. 558]), што тлумачыцца асаблівасцямі развіцця літаратуразнаўства ў той час, бо І. Навуменка, аўтар артыкула “Романтызм творчасці Янкі Купалы”, ўжо ў раздзеле “Гісторыі беларускай літаратуры

XX стагоддзя” (1999), які быў прысвечаны творчасці паэта, піша: “Янка Купала не прайшоў міма пэўных мастацкіх форм, выпрацаваных паэтамі-сімвалістамі і імпрэсіяністамі, яны мелі на яго бясспрэчны ўплыў” [7, с. 132]. Надзвычай цікавае даследаванне, прысвечанае праявам сімвалізму ў творчасці Янкі Купалы, было праведзена П. Васючэнкам у манаграфіі “Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм”.

Наогул, калі разглядаць літаратурную спадчыну Янкі Купалы з пункту погляду асаблівасцей той або іншай плыні, вынікае, што значная частка яго твораў ўтрымлівае адначасова рысы розных кірункаў. Так, рамантызм праявіў сябе ў:

- сувязі з фальклорам (напрыклад, фальклорныя вобразы з’яўляюцца ў паэмах “Сон на кургане”, “На Дзяды”);

- з’яўленні спецыфічнага рамантычнага героя-бунтара (такія героі сустракаюцца ў паэмах “Курган”, “Бандароўна” і інш.);

- мастацкім максіمالізме (героі мусяць зрабіць выбар паміж ганьбай і смерцю, падзяляюцца на станючых і адмоўных, як, напрыклад, у вышэйадзначаных паэмах);

- цікавасці да нацыянальнай гісторыі (паэма “Гарыслава”);

- прадстаўленні ў творах іерархічнай карціны свету, дзе матэрыяльнае падпарадкоўваецца духоўнаму (у творах “Курган”, “Бандароўна” паказана, што праўда, справядлівасць, годнасць, прынцыпы, жыццёвыя пазіцыі больш каштоўныя, чым золата, і для герояў яны важней нават за ўласнае жыццё);

- цікавасці да пачуццяў і перажыванняў чалавека (вершы “Маё царпенне”, “Быў гэта сон”);

- ідэалізацыі (гераіня паэмы “Бандароўна” з’яўляецца ўвасабленнем ідэалу вонкавай і ўнутранай прыгажосці);

- з’яўленні двух светаў (у драматычнай паэме “Сон на кургане” гэтыя светы суіснуюць).

Рэалізм у творчасці Янкі Купалы выявіўся ў:

- прытрымліванні ў некаторых творах прынцыпу жыццёвай праўды (аўтар, несумненна, робіць акцэнт на жыццёвай сітуацыі, калі апісвае праблемы сям’і Зяблікаў у драме “Раскіданае гняздо”);

- сацыяльным аналізе і гістарызме мыслення (Янка Купала імкнуўся звярнуць увагу на праблемы, якія існуюць у грамадстве і якія ўзніклі ў сувязі з пэўнымі сацыяльна-гістарычнымі абставінамі; гэта знайшло адлюстраванне, напрыклад, у яго творах,

прысвечаных беларускаму мужыку: “Мужык”, “Што ты спіш?”, “Пашкадуй мужыка”);

– крытычных адносінах да існуючых праблем (беларускі аўтар не толькі прадстаўляе праблему, але і засяроджваецца на выкрыванні заганных бакоў жыцця, чалавечых дзеянняў, несправядлівасці і г.д. як, напрыклад, у п’есе “Тутэйшыя”, паэме “Калека”);

– паказе ўзаемадзеяння чалавека і грамадства, якое можа зламаць чалавека, вымушае яго падпарадкавацца, прыняць законы, па якіх жыве большасць людзей (гэта выяўляецца ў творы “Раскіданае гняздо”, напрыклад, у эпізодах, звязаных са старэйшым пакаленнем: Лявонам Зяблікам, які заканчвае жыццё самагубствам, і Марыляй Зяблік, якая шые сваім дзецям торбачкі);

– з’яўленні негераічнага героя (ці, інакш кажучы, звычайных, нічым не адметных, не здатных да подзвігаў людзей, якіх можна сустрэць, у прыватнасці, у п’есах Я. Купалы).

З такой характарыстыкай рэалізму, як тыпізацыя, як ужо адзначаў І. Навуменка, ёсць пэўныя праблемы. З аднаго боку, большасць галоўных герояў Я. Купалы з’яўляюцца яркай індывідуальнасцю, гэта людзі са сваімі поглядамі і меркаваннямі, яны выбіваюцца з шэрагу іншых людзей; з іншага – аўтар часцей выбірае прадстаўнікоў пэўнага асяроддзя (напрыклад, сялян) і на іх прыкладзе паказвае спецыфіку жыцця і фарміравання характара чалавека з пэўнага сацыяльнага слоя. У п’есе “Тутэйшыя” найбольш выявілася схільнасць пісьменніка да тыпізацыі ў вобразах Мікіты Зноса, Насты Пабягунскай, Заходняга і Усходняга вучоных і г.д.

Існуе яшчэ адзін момант, які яднае творчасць Янкі Купалы з творчасцю пісьменнікаў-рэалістаў: цікавасць да дзіцячых вобразаў і вобразаў падлеткаў як самастойных асоб, не статычных, а актыўных, дзейных персанажаў. Справа ў тым, што да XIX ст., да з’яўлення твораў рэалістаў Ч. Дзікенса, Ф. Дастаеўскага, Л. Талстога, у літаратуры вельмі мала ўвагі ўдзялялася менавіта дзецям, жыццё і характары якіх фактычна не разглядаліся падрабязна. Не былі прадстаўлены і праблемы, звязаныя з эксплуатацыяй, здзекамі з дзяцей. Менавіта аўтары-рэалісты найбольш поўна прадставілі праблему пакрыўджанага безабароннага дзіцяці, якое поўнасцю залежыць ад дарослых пры тым, што яно з’яўляецца ўжо асобай. Такі пункт погляду (дзіця і падлетак – гэта асоба) прадстаўлены ў творы Янкі Купалы “Раскіданае гняздо”. У драме мы сустракаем

чатырнаццацігадовага Данілку, які здаецца мудрэйшым і разумнейшым за дарослых, ад якіх залежыць яго жыццё і нават тое, будзе ён іграць на скрыпачцы ці не. У першадруку аўтар ахарактарызаваў яго наступным чынам: “Данілка – 14 г. Разумны хлопец не па сваіх гадах, чамусьці лічаць яго скарэй за дурнаватага, чымся за разумнага. Цікавіцца ўсім чыста, але часта неўпапад задае пытанні. Яму ўсе патураюць, мала звачваюць на яго асобу ўвагу” [5, с. 387]. Данілка мірыцца са сваім статусам “дзіця” і не крыўдуе, калі да яго слоў не прыслухоўваюцца. Але, трэба сказаць, ігнаруюць яго цалкам не апраўдана. Значная частка па-жыццёваму мудрых выказванняў, назіранняў і заўваг належыць менавіта гэтаму герою. У яго свая пазіцыя, свой погляд на ўсё. Яму бракуе вопыту, і ён спрабуе дабіцца ў людзей адказу на пытанні, якія яму падаюцца важнымі (“Мусіць, вялікі, дзедка, свет гэты? Ці канец яму ёсць дзе, ці няма? Я ні ў каго не магу гэтага даведацца” [5, с. 254]). Пры гэтым ён разумее, што ў дарослых не на ўсё ёсць адказ, што дарослыя яшчэ болей заблыталіся ў пытаннях, у жыцці, чым дзеці, для якіх усё дастаткова проста. У кароткіх заўвагах Данілкі сканцэнтравана вельмі багата інфармацыі. Напрыклад, у канцы драмы старац бачыць Зоську і з жахам выгуквае: “Божа! Божа! Што з яе асталося?” [5, с. 259]. Данілка адказвае яму: “Толькі цень ды вянок з лісця” [5, с. 259]. Ён адразу разумее, што старац найперш мае на ўвазе не вонкавы выгляд дзяўчыны, а яе душэўны стан. Ад вясёлай дзяўчыны, якая верыла ў прыгожыя сны і шчасце, не засталася нічога.

Цікава, што вобраз Данілкі адначасова звязвае творчасць Янкі Купалы не толькі з рэалізмам, але і з сімвалізмам. У Данілкі ёсць свая мэта ў жыцці, і для дарослых яна выглядае дастаткова несамавіта – зрабіць добрую скрыпачку і іграць на ёй. Але, як слухна заўважае П. Васючэнка ў манаграфіі “Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм”, шэраг нібыта выпадковых рэчаў, якія сустракаюцца ў творах Я. Купалы, з’яўляюцца вобразамі-сімваламі: “...тапор у руках Сама (драматычная паэма «Сон на кургане») або Сымона («Раскіданае гняздо»), гуслі на грудзях у аднаго з ганцоў у паэме «На Куццю», скрыпка, якую майструе Данілка («Раскіданае гняздо»), славутая балалайка, што вісіць на сцяне ў кватэры калежскага рэгістратара Мікіты Зноска («Тутэйшыя»). Спарадычнасць гэтых артэфактаў нібыта

навідавоку. Але ў мастацкай сістэме Купалы гэтыя вобразы, нягледзячы на іх лакальнасць і рэчыўнасць, займаюць значнае месца. Тапор сімвалізуе змаганне і гвалт, скрыпка – нерэалізаваную прагу гармоніі і хараства, гуслі – вобраз мастацтва і адвечнае, неўміручае красы” [2, с. 60]. Данілка трымаецца за сваю скрыпку як за нешта больш каштоўнае за яго асабістае жыццё. Таму ён просіць брата лепш пасячы яго самога на дробныя кавалачкі, але скрыпку не чапаць. Тут трэба адзначыць наступны момант: як гармонію і шчасце разбурае гвалт і злосць, так скрыпачка Данілкі ўвесь час знаходзіцца пад пагрозай знішчэння ад гневу блізкіх. Першапачатковы варыянт скрыпкі (можа быць, не такі і ўдалы) бацька са злосці паламаў. Калі Данілка рабіў новую, то сапсаваў вярхнік з-за Сымона. Разам з тым, са скрыпкай Данілка нейкім чынам звязвае сваё прызначэнне на зямлі: “Ну, але затое калі і зраблю, дык вот жа зайграю – цэлы свет дзіву дасца!” [5, с. 205]. Слова Данілкі можна суаднесці з вершам Ф. Багушэвіча “Мая дудка”: “*Эх, скручу я дудку! // Такое зайграю, // Што ўсім будзе чутка // Ад краю да краю!*” [1, с. 18].

Пра сувязь творчасці Янкі Купалы з сімвалізмам сведчыць не толькі наяўнасць шматзначных сімвалаў, якія павінны дапамагчы пранікнуць у сутнасць чалавечага быцця, схаваных з’яў, але і надзвычайная музычнасць твораў паэта, якія здольныя ўразіць чытача не толькі вобразамі, сэнсам, але і гучаннем. Напрыклад, у вершы “Смейся!” праз руплівы падбор слоў аўтар дасягае асаблівага эфекту: “*Смейся смехам-сычэннем праз скрогат // Перадсмертны зубоў і рассейся*” [4, с.8]. Яшчэ адна асаблівасць сімвалізму – выяўленне ў творах адчування варожасці гэтага свету, страху, бяссілля – таксама знайшла адлюстраванне ў творчасці паэта (напрыклад, у вершы “Паязджане”).

Такім чынам, у творах Янкі Купалы можна выявіць рысы розных плыняў, якія цесна спалучаюцца і пераплятаюцца адна з адной. Цікавасць да розных спосабаў выяўлення жыццёвых фактаў, чалавечых гісторый, сваіх уласных назіранняў, перажыванняў, думак, ідэй сведчыць пра складаныя творчыя пошукі аўтара, які, несумненна, здолеў знайсці свой арыгінальны, непаўторны, адметны творчы стыль.

Літаратура

1. Багушэвіч, Ф. Творы: Вершы, паэма, аповяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч / Уклад., прадм. Я. Янушкевіча; камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991. – 309 с.
2. Васючэнка, П.В. Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм. – Мінск: МДЛУ, 2004. – 155 с.
3. Конан, У.М. Сімвал у творчасці Янкі Купалы // У.М. Конан // Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік / БелСЭ. – Мінск: БелСЭ, 1986. – С. 558-559.
4. Купала, Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 4. Вершы, пераклады 1915 – 1929 // Я. Купала. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2001. – 446 с.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т. 7. Драматычныя паэмы і п'есы // Я. Купала. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2001. – 399 с.
6. Навуменка, І.Я. Рамантызм творчасці Янкі Купалы // І.Я. Навуменка // Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік / БелСЭ. – Мінск: БелСЭ, 1986. – С. 523-525.
7. Навуменка, І.Я. Янка Купала // І.Я. Навуменка // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: У 4 т. Т. 1 / Нац. акад. навук Беларусі. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – С. 121-175.